

Lietuvos istorijos institutas

LIETUVOS METRIKA

Knyga Nr. 253

(1559–1562)

*39-oji Teismų bylų knyga
(Vilniaus vaivados vietininko
Stanislovo Hamšėjaus teismo knyga)*

Parengė

RAIMONDA RAGAUSKIENĖ

LIETUVOS ISTORIJOS INSTITUTAS

VILNIUS

2021

ĮVADAS

„(Ne)tikroji“ Lietuvos Metrikos knyga

Publikuojama Lietuvos Metrikos knyga nr. 253 (LM–253 knyga) yra XVI a. pabaigoje perrašyta originaliosios knygos – paskutinio ikireforminio ir pirmo poreforminio Vilniaus vaivados vietininko Stanislovo Hamšėjaus († a. 1569 m. rugsėjo 24 d.)¹ 1559–1562 m. Pilies teismo knygos – kopija. Originalioji knyga jau XVI a., iš karto, kai buvo įrišta, atiduota saugoti kartu su kanceliarinėmis Lietuvos Metrikos knygomis ir šitaip buvo įtraukta į metrikinių knygų grupę. LM–253 knyga *sensu stricto* nėra „tikroji“ Metrikos knyga, o jos patekimas tarp metrikinių knygų tik išryškina painius Lietuvos Metrikos termino ir jos sandaros klausimus. Patricia Kennedy Grimsted, apibrėždama Lietuvos Metrikos kompleksą, pirmiausia daro distinkciją tarp priklausančių „tikrųjų“ (kanceliariinių) ir kitų nuorašų knygų bei įvairių originalių dokumentų². Tačiau, anot Egidijaus Banionio, toks siauras požiūris atmeta LDK kanceliarijos archyvinės dalies ryšį su iždine, ir valstybės archyvu. Jo nuomone, Lietuvos Metrika – tai istoriškai susiklostęs archyvinis rinkinys, tiesiogiai susijęs su valstybinio administracinio aparato raida, jo raštvedybinų funkcijų pokyčiais³.

Išties LM–253 knyga nepriklauso Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės kanceliarijos užrašų knygoms. Pastaroji nėra ir centrinės LDK raštinės sukurtas produktas. Ji atspindi lokalius – Vilniaus vaivados jurisdikcijai priklausančios teritorijos – reikalus. Taigi ji neturėtų būti valstybės archyvo dalis. Kita vertus, LM–253 knygos patekimo tarp metrikinių knygų istorija ir jos archyvinės kelionės glaudžiai susijusios su LDK kanceliarija. Neturint aiškių komplektavimo taisyklių, dar XVI a. LDK kanceliarijoje buvo vykdomi formuojamo Lietuvos Metrikos komplekso tiek sudėties (išskirtinis kanclerių vaidmuo⁴), tiek formos (perrašos, perrišimai)⁵ pakeitimai. Tarp tokios medžiagos pakliuvo valstybės kanceliarijoje, vėliau išdo archyve saugotos lokalinio pobūdžio Pilies teismo knygos, turėjusios savąją archyvinę istoriją. Jos labai anksti pradėtos traktuoti kaip neatsiejama metrikinio komplekso dalis ir išliko kaip tik dėl tokios priklausomybės. Pagal įrašų pobūdį Lietuvos

¹ R. Ragauskienė, Vilniaus vietininkai ikireforminiame Vilniaus pilies teisme 1542–1566 m.: nuo Luko Bezskio iki Stanislovo Hamšėjaus, *Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės istorijos kraštovaizdis*, mokslinių straipsnių rinkinys, sud. R. Šmigelskytė-Stukienė, Vilnius, 2012, p. 464–465.

² P. Kennedy Grimsted, Introduction, žr.: P. Kennedy Grimsted with the collaboration of I. Sułkowska-Kurasiowa, *The „Lithuanian Metrica“ in Moscow and Warsaw: reconstructing the Archives of Grand Duchy of Lithuania*, Cambridge (Mass.), 1984, p. 7–10.

³ E. Banionis, Recenzija: P. Kennedy Grimsted, Czym jest, czym była Metryka Litewska?: (Stan obecny i perspektywy odtworzenia zawartości archiwum kancelaryjnego Wielkiego Księstwa Litewskiego), *Kwartalnik Historyczny*, 1985, nr. 1, p. 55–35, *Lietuvos istorijos metraštis*, 1986 metai, Vilnius, 1987, p. 125–126.

⁴ R. Ragauskienė, XVI a. Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės kancleriai ir Lietuvos Metrika: valstybės kanceliarijos dokumentų saugojimo ypatybės, *Lietuvos Metrikos naujienos*, 2003, nr. 7, p. 30–40.

⁵ A. Dubonis, D. Antanavičius, R. Ragauskienė, R. Šmigelskytė-Stukienė, *Susigrąžinant praeitį. Lietuvos Metrikos istorija ir tyrimai* (toliau – *Susigrąžinant praeitį*), Vilnius, 2016, p. 19–24.

Metrikai neturėjusi priklausyti LM–253 knyga jau XVI a. antroje pusėje buvo legitimizuota kaip metrikinė knyga. Todėl pagrįsta būtų manyti, kad amžininkai – LDK kanceliarijos vadovai ir jos darbuotojai, – neišimdami „ne(tikrųjų)“ metrikinių knygų ar kitų dokumentų iš kaupiamo Lietuvos Metrikos komplekso, suvokė jį kaip valstybės archyvą.

LM–253 knygos, kaip ir kitų į Lietuvos Metrikos kompleksą atsitiktinai, bet ganėtinai anksti patekusių Pilies teismų knygų, atvejis patvirtina galimybę Lietuvos Metriką traktuoti plačiau, neapsiribojant vien „tikrosiomis“ kanceliarinėmis užrašų knygomis, bet apimant didesnę įvairesnės archyvinės medžiagos komplekso prasmę. Pagrįstai Lietuvos Metriką galima vadinti LDK archyvu.

Archyvinė charakteristika

Dabartinė LM–253 knyga, kaip ir dauguma kitų Lietuvos Metrikos knygų, saugoma Maskvoje, Rusijos valstybiniame senųjų aktų archyve (*Российский государственный архив древних актов*, (RGADA), 389 fonde (1 aprašas, 253 saugojimo vienetas). Knyga rengta spaudai iš mikrofilmo, saugomo Lietuvos istorijos instituto bibliotekos Rankraščių skyriuje (Lietuvos Metrika, saugojimo vienetas 1/51, 253). Dar vienas knygos mikrofilmas yra Lietuvos valstybės istorijos archyve (fondas 389, Lietuvos Metrika, Nr. 253).

Šioji LM–253 knyga teminiu (turinio) priklausomybės požiūriu priskirtina Vilniaus vietininko, veikusio ikireforminio Vilniaus pilies teismo sistemoje, teismo knygų grupei. Vilniaus vaivados kanceliarijoje sukurta knyga kartu su dar kitomis 1542–1564 m. ikireforminio Pilies teismo knygomis pateko į LDK kanceliarijos archyvą. Taip atsitiko dėl jau XV a. viduryje susiklosčiusios ir iki 1579 m. gyvavusios tradicijos į vienas rankas suimti LDK kanclerio ir Vilniaus vaivados pareigas. Neabejojama, kad Vilniaus vaivados, turėjusio plačius įgaliojimus ir didelę valdžią valstybėje, teismo knygos, ypač einamųjų reikalų, laikytos tame pačiame LDK kanclerio archyve, o saugoti buvo perduodamos į valstybės išdą. Tokią tvarką taikė 1542 m. gegužės 5 d. Vilniaus vaivada paskirtas buvęs Polocko vaivada ir valdovo maršalka Jonas Jurjevičius Hlebavičius (apie 1480–1549 m. balandžio 23 d.). Beje, tokiu pat būdu tarp Lietuvos Metrikos pilies teismo knygų pateko ir minėtojo didiko, kaip buvusio Vitebsko (nuo 1528 m.) ir Polocko (nuo 1532 m.) vaivados, teismo knyga (LM–16)⁶. Tuo tarpu valdovo maršalkos (1520–1543) ir Vitebsko vaivados (nuo 1532 m.) Motiejaus Vaitekavičiaus Kločkos (1487–1543 m. balandžio 11 d.) Vitebsko pilies teismo bylos (LM–228 ir dalis LM–225)⁷ valstybės išde atsirado ir buvo įtrauktos į Lietuvos Metrikos sudėtį dėl didiko daugiau kaip 23 metus eitų valdovo maršalkos pareigų, jo dažno rezidavimo Vilniuje, ypač po 1533 m.⁸ Neaišku, kuo remdamiesi, Lietuvos Metrikos knygos nr. 228 rengėjai tvirtina, kad M. Kločkos teisminiai dokumentai į Vilnių buvo atgabenti praėjus kuriam laikui po šio didiko mirties ir prijungti prie kitų Lietuvos Metrikos knygų⁹. Labiau tikėtina, kad teisminę Vitebsko dokumentaciją vežiojęsis pats M. Kločka, kaip valdovo maršalka, paliko saugoti Vilniuje kartu su kita maršalkos teismo medžiaga. Minėtieji dokumentai buvo įtraukti į Lietuvos Metrikos knygas – tai rodo ir tipologinis abiejų – LM–225 ir LM–228 – knygų ryšys.

⁶ Knygos publikacija: *Беларускі архіў. Т. 2: Літоўская метрыка (XV–XVI ст.)*, склад. З. Даўгяля, Мінск, т. 2, 1928. Apie knygos vertę: З. Даўгяля, *Літоўская мэтрыка і яе каштоўнасць для вывучэння мінуўшчыны Беларусі*, Рыга, 1933 (perspausdinta: Спадчына, 1997, № 4).

⁷ *Lietuvos Metrika (1528–1547) 6-oji Teismų bylų knyga*, parengė S. Lazutka, I. Valikonytė ir kt., Vilnius, 1995, nr. 191–194, 210; *Судебная книга витебского воеводы, господарского маршалка, волковыского и оболецкого державцы М. В. Клочка 1533–1540 (Литовская метрика. Книга № 228. Книга судных дел № 9)*, подг. В. А. Воронин, А. И. Груша, И. П. Старостина, А. Л. Хорошкевич, Москва, 2008.

⁸ T. Wasilewski, Kłoczko Maciej, *Polski Słownik Biograficzny*, t. 13, Wrocław etc., 1967–1968, p. 48.

⁹ В. А. Воронин, Матей Войтехович Клочка и его судебная книга, *Судебная книга витебского воеводы*, p. 10.

INTRODUCTION

The “(Im)proper” Book of the Lithuanian Metrica

The published book No. 253 of the Lithuanian Metrica (the LM-253 book) is the late-16th century copy of the original castle court book of the last pre-reform and first post-reform deputy of the Voivode of Vilnius Stanislovas Hamšėjus († 24th Sep. 1569)¹ dating back to 1559–1562. Back in the 16th century, immediately after the original book was bound, it was given away for storage together with the chancellery books of the Lithuanian Metrica, thus becoming a part of the Metrica books. The LM-253 book *sensu stricto* is not a “proper” Metrica book, therefore its being stored among the Metrica books once again highlights the confusion around the term of the Lithuanian Metrica and its structure. When defining the complex of the Lithuanian Metrica, Patricia Kennedy Grimsted makes a distinction between the books of “proper” (chancellery) and other records and all the rest original documents². However, according to Egidijus Banionis, such a narrow approach ignores the connections of the archival part of the GDL chancellery with the treasury as well as with the state archives. He believes the Lithuanian Metrica to be a historically formed archival collection directly related to the development of the state administrative apparatus and changes in its clerical functions³.

Indeed, the LM-253 book does not belong to the books of inscriptions of the chancellery of the Grand Duchy of Lithuania. Neither is it a product of the central office of the GDL. It reflects the local issues pertaining to the territory under the jurisdiction of the Voivode of Vilnius. Thus, it should not be part of the state archives. On the other hand, the history of the storage of the LM-253 book among other Metrica books and its archival journeys were closely related to the GDL chancellery. In the absence of clear book handling rules, changes in both the composition (exclusive role of the chancellors⁴) and form (rewriting, rebinding)⁵ of the Lithuanian Metrica complex in the making were being introduced in the GDL chancellery already in the 16th century.

¹ R. Ragauskienė, Vilniaus vietininkai ikireforminiame Vilniaus pilies teisme 1542–1566 m.: nuo Luko Bezskio iki Stanislovo Hamšėjaus, *Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės istorijos kraštovaizdis*, collection of scientific articles, ed. R. Šmigelskytė-Stukienė, Vilnius, 2012, p. 464–465.

² P. Kennedy Grimsted, Introduction, see: P. Kennedy Grimsted with the collaboration of I. Sułkowska-Kurasiowa, *The “Lithuanian Metrica” in Moscow and Warsaw: Reconstructing the Archives of Grand Duchy of Lithuania*, Cambridge (Mass.), 1984, p. 7–10.

³ E. Banionis, Recenzija: P. Kennedy Grimsted, Czym jest, czym była Metryka Litewska?: (Stan obecny i perspektywy odtworzenia zawartości archiwum kancelaryjnego Wielkiego Księstwa Litewskiego), *Kwartalnik Historyczny*. 1985. No. 1. S. 55–59, *Lietuvos istorijos metraštis*, 1986 metai, Vilnius, 1987, p. 125–126.

⁴ R. Ragauskienė, XVI a. Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės kancleriai ir Lietuvos Metrika: valstybės kanceliarijos dokumentų saugojimo ypatybės, *Lietuvos Metrikos naujienos*, 2003, No. 7, p. 30–40.

⁵ A. Dubonis, D. Antanavičius, R. Ragauskienė, R. Šmigelskytė-Stukienė, *Susigrąžinant praeitį. Lietuvos Metrikos istorija ir tyrimai*, (hereafter – *Susigrąžinant praeitį*), Vilnius, 2016, p. 19–24.

Local castle court books, which were stored in the state chancellery and later in the treasury archives and had their own archival history, were among the abovementioned material. From the very early days, they were treated as an integral part of the Metrica complex which for the most part is the reason they have been preserved. The LM-253 book, which judging from the nature of its inscriptions should not have been part of the Lithuanian Metrica, already in the second half of the 16th century was legitimized as a Metrica book. Therefore, it would be reasonable to assume that the contemporaries – supervisors and their subordinates at the GDL chancellery – who did not remove the “(im)proper” books and other documents from the accumulated complex of the Lithuanian Metrica, understood it as the state archives.

The LM-253 book as well as other books of the castle court, which accidentally yet rather early made their way into the Lithuanian Metrica complex, allows a wider understanding of the Lithuanian Metrica exceeding the boundaries of “proper” chancellery books of inscriptions and embracing a broader sense of the complex of a more varied archival material.

Archival Characteristics

Like most books of the Lithuanian Metrica, the LM-253 book is kept in the Russian State Archives of Ancient Acts in Moscow (Российский государственный архив древних актов, (RGADA)), fund No. 389 (inventory 1, storage unit 253). The book was prepared for publication based on the microfilm stored at the Manuscript Department of the Lithuanian Institute of History (The Lithuanian Metrica, storage unit 1/51, 253). Another copy of the microfilm can be found at the Lithuanian State Historical Archives (fund No. 389, The Lithuanian Metrica, No. 253).

From the point of view of the covered topics (content), the LM-253 book is attributable to the group of books of the deputy of Vilnius court, which was in operation in the system of the pre-reform Vilnius castle court. The book compiled at the chancellery of the Voivode of Vilnius, together with other pre-reform castle court books dating back to 1542–1564, was kept in the GDL chancellery archives. This can be explained by the tradition, which was observed from the mid-15th century until 1579, to combine the functions of the GDL Chancellor and the Voivode of Vilnius. There is no doubt that the court books of the Voivode of Vilnius, who had been granted great authority and broad powers in the state, especially those of the current affairs, were kept in the archives of the GDL Chancellor and later transferred for storage in the state treasury. Such procedure was already applied by the former Voivode of Polotsk and the sovereign’s marshal Jonas Jurjevičius Hlebavičius (around 1480–23 Apr. 1549) who on the 5th of May 1542 was appointed the Voivode of Vilnius. By the way, this was also how the book of his court as the former Voivode of Vitebsk (from 1528) and Plotsk (from 1532) (LM-16)⁶ found its way to the court books of the Lithuanian Metrica. Meanwhile, the files of the sovereign’s marshal (1520–1543) and the Voivode of Vitebsk (from 1532) Motiejus Vaitekavičius Kločka’s (1487–11 Apr. 1543) Vitebsk castle court (LM-228 and part of LM-225)⁷ were transferred to the state treasury and included into the Lithuanian Metrica due to the service of the nobleman as the sovereign’s marshal for more than 23 years and his frequent stays in Vilnius, especially after 1533.⁸ It is unclear, however, on what

⁶ Publication of this book: Беларускі архіў. Т. 2: Літоўская метрыка (XV–XVI ст.), склад. З. Даўгяла, Мінск, т. 2, 1928. Apie knygos vertę: З. Даўгяла, *Літоўская мэтрыка і яе каштоўнасць для вывучэння мінуўшчыны Беларусі, Рыга, 1933, (reprinted: Спадчына, 1997, № 4).*

⁷ *Lietuvos Metrika (1528–1547) 6-oji Teismų bylų knyga*, parengė S. Lazutka, I. Valikonytė ir kt., Vilnius, 1995, No. 191–194, 210; Судебная книга витебского воеводы, господарского маршалка, волковыского и оболецкого державцы М. В. Клочко 1533–1540 (Литовская метрика. Книга № 228. Книга судебных дел № 9), подг. В. А. Воронин А. И. Груша, И. П. Старостина, А. Л. Хорошкевич, Москва, 2008.

⁸ T. Wasilewski, Kłoczko Maciej, *Polski Słownik Biograficzny*, t. 13, Wrocław etc., 1967–1968, p. 48.